

Theatrum historiae 37 (2025)

DOI:10.46585/th.2025.37.05

Každodenní život rodiny hraběte Eduarda Mensdorff-Pouilly ve válečných letech 1939–1945

Jan KOUMAR

Abstract: *The topic of this text is the quotidian life of an aristocratic family during the Second World War, that is, between 1939 and 1945. The head of the family was Eduard Mensdorff-Pouilly, the fourth son of Alfons Vladimír Mensdorff-Pouilly and the husband of Giselda, née Collalto e San Salvatore. His family of six children was heavily dependent on his father-in-law, Prince Manfred Collalto, whose financial and material support was necessary to maintain the family's aristocratic living standards. The text details the family's way of life during the war, including the upbringing of the children, their social circle, Eduard's work, the family's leisure activities, and finally the family's escape from Czechoslovakia in 1945. Its description of quotidian life is based on Alfred Schütz's concept of Umwelt and Mitwelt, two parts of an individual Lebenswelt, with particular attention being paid to the Umwelt.*

Keywords: *Mensdorff-Pouilly, History of Aristocracy in the 20th Century, Quotidian Life, Protectorate of Bohemia and Moravia, Collalto*

Válečná léta, tedy roky 1939–1945, byla pro šlechtu žijící v území Protektorátu Čechy a Morava dobou obtížnou. Nesnadnost života v té době je důvodem, proč se toto období často shrnuje jen do několika vět, avšak – jak říká Marie Michlová v úvodu své práce věnované tehdejší každodennosti – přeskočení této doby několika větami vytváří dojem diskontinuity dějin,¹ přestože šest let nacistické okupace zasáhlo nejen do života milionů obyvatel země, ale i samotné šlechty. Práce, které se tématu věnovaly, se soustředily především na sociální a politické proměny společnosti prizmatem šlechty či na národnostní strategie a ekonomické perzekuce, jimž musela čelit.² Tento text se naopak chce soustředit

1 Marie MICHLOVÁ, *Protentokrát, aneb česká každodennost 1939–1945*, Řítky 2012, s. 5.

2 Dita JELÍNKOVÁ-HOMOLOVÁ, *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu v letech 1918–1948*, Praha 2017, s. 211–282. K národnostním strategiím potom Dita JELÍNKOVÁ-HOMOLOVÁ – Zdeněk HAZDRA, *Ve znamení tří deklarací. Šlechta v letech nacistického ohrožení československého státu*, Praha 2014.

na zcela každodenní život jedné šlechtické rodiny,³ která se politiky prakticky neúčastnila, a v jejíchž egodokumentech válka a doba Protektorátu hrají role pouhých kulis, nikoliv hlavních či vedlejších dějů. Do jisté míry navazuje na předchozí studii o každodenním životě rodu Collalto e San Salvatore v období první Československé republiky,⁴ jeho předmětem je totiž rodina hraběte Eduarda Mensdorff-Pouilly (1900–1966) a jeho manželky Giseldy, rozené Collalto e San Salvatore (1902–1983). Hlavním pramenem jsou první dva díly paměti hraběnky Giseldy (*Erinnerungen*) dopsané v prosinci 1950 v rakouském Ernsdorfu.⁵ Jde pochopitelně o pramen subjektivně podbarvený, trpící všemi neduhy memoárové literatury.⁶ Na druhé straně jde však o pramen autentický v tom smyslu, že nabízí osobní prožitek přímého účastníka popisovaného života, byť zaznamenaný s časovým odstupem. Korekci případné pozdější stylizace, přehánění či zamlčování, jež jsou v memoárové literatuře běžné, mohou být alespoň částečně dopisy posílané mezi členy širší rodiny, dochované v collaltovském rodinném archivu.⁷ Ty tvoří druhý hlavní pramen tohoto textu.

Alfred Schütz a jeho *Umwelt* jako každodennost

Chceme-li však mluvit o každodennosti jedné šlechtické rodiny, je potřeba definovat, co vše do ní spadá. Každodenní totiž může být jednak synonymem pro opakované, monotónní, nudné (text zabývající se takovými činnostmi by však stěží někdo vůbec četl), může ale také popisovat koníčky, volný čas, tělesnost a činnosti veskrze zábavné⁸ (u nich zase vzniká nebezpečí, že by je chtěl číst každý i bez zájmu o historii). I když studium každodennosti je v české historiografii poměrně dobře etablované,⁹ v jakémsi obecném předporozumění se jím obvykle myslí opozice vůči „velkým“ rankeovským dějinám. Má jít o žitý svět, o témata

3 Text vznikl jako konferenční příspěvek přednesený v rámci XII. adventního kulatého stolu pořádaného Ústavem historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice na téma *Každodenní život aristokracie ve 20. a 21. století: Identita, paměť, transformace* dne 4. prosince 2024.

4 Jan KOUMAR, *Quotidian Life of Aristocracy in the First Czechoslovak Republic. The Case of the House of Collalto e San Salvatore*, *West Bohemian Historical Review* XII, 2022, no. 1, s. 19–45.

5 Giselda MENSCHDORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, San Salvatore, Soukromý archiv hraběnky Isabelly Collalto-de Croÿ. Rozdělení na dva díly je umělé a souvisí se vznikem třetího dílu psaného o dvanáct let později, v roce 1962. Číslo stránek v druhém díle navazují na díl první (druhý díl tedy začíná stranou 151) a mezi oběma díly není žádná časová mezera či nový úvod, jako je tomu u dílu třetího.

6 Především proto, že není bezprostředním odrazem prožívané skutečnosti, ale jejím pozdějším záznamem. K tomu blíže viz Milan HLAVÁČKA, *Memoárová literatura*, in: Jana Čechurová a kol., *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014, s. 312–329.

7 MZA Brno, fond G 169 Rodinný archiv Collaltů, jednotlivá umístění v rámci fondu jsou vždy citována v poznámkách.

8 Ina-Maria GREVERUS, *Alltag und Alltagswelt: Problemfeld oder Spekulation im Wissenschaftsbetrieb?*, *Zeitschrift für Volkskunde* 79, 1983, s. 1–14.

9 Namátkou z mnoha publikací lze jmenovat Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2010.

subjektivní povahy, jakými jsou volnočasové aktivity, způsoby bydlení, rodina a další.¹⁰ Je však otázkou, do jaké míry je například veškerá politická participace šlechty ve 20. století její volnočasovou zábavou a do jaké míry patří k „velkým“ dějinám.

Pro potřeby tohoto textu bych se proto chtěl opřít o konkrétnější vymezení toho, co do každodennosti spadá. Soudím, že k tomu dobře poslouží koncepty fenomenologické sociologie Alfreda Schütze, rakouského sociologa, který se – vzhledem k tomu do jaké míry navazoval na Edmunda Husserla a jeho fenomenologickou filosofii – sám nazýval spíše fenomenologem než sociologem.¹¹ Schütz v rámci žitého světa (*Lebenswelt*) rozlišoval několik dílčích světů či realit, jimiž ho lze časoprostorově strukturovat. Podle časového členění jsou to *Vorwelt* – svět, který zde byl již přede mnou a do něhož již nemohu zasahovat – a *Folgewelt* – svět, který zde bude po mně a do něhož již zasahovat nebudu moci. Na obou těchto světech nijak neparticipuji, jen do značné míry určují současnost. Z hlediska participace však Schütz popisuje *Mitwelt* – svět, který patří k mé žité zkušenosti, který pouze existuje se mnou, nesdílím jej s konkrétními lidmi, ale obecně se všemi anonymními lidmi – a *Umwelt* – svět mého bezprostředního okolí, který individuálně vnímám, i když tvoří pouze úzký fragment celku.¹² Každodennost v tomto pojetí znamená svázanost s realitou, v níž žiji, je to svět, jemuž v každodenním shonu musím vtisknout smysl,¹³ jde tedy nad rámec tohoto shonu, opakovaných činností či nudnosti, ale spadá do něj mnohem více.

Mitwelt a *Umwelt* jednotlivých lidí se nutně musí lišit. Zatímco *Umwelt* politicky aktivního šlechtice nutně obsahuje jeho politickou činnost a participaci na jejích záměrech, pro jiného bude totéž ležet pouze v oblasti, která ho ovlivňuje, již sdílí s ostatními, ale jež do jeho světa konkrétně nevstupuje, bude pro něj tedy pouze součástí toho, co Schütz nazval *Mitwelt*. Je zároveň nepochybné, že *Umwelt* většiny lidí bude obsahovat shodné činnosti, které by bylo možné nazvat každodenností, avšak u každého do něj bude patřit víc. Přestože je totiž v rámci *Umwelt* vnímána jen zanedbatelná část možných zkušeností, hranice, za

10 K problematice každodennosti existuje mnoho studií, např. Petr SEDLÁK, *Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání*, Soudobé dějiny 20, 2013, č. 1–2, s. 120–157; dále Jana NOSKOVÁ, *Biografická metoda a metoda orální historie na příkladu výzkumu každodenního života v socialismu*, Praha 2014, s. 27–39.

11 K jeho životu i ke vztahu k Husserlově filosofii viz Marek NOHEJL, *Lebenswelt a každodennost v sociologii Alfreda Schütze. Pojednání o východiscích fenomenologické sociologie*, Praha 2001, s. 17–35.

12 Alfred SCHÜTZ, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*, Frankfurt am Main 1981, s. 202–256. Dále pak M. NOHEJL, *Lebenswelt a každodennost*, s. 64–65. Může zde dojít k terminologickému zapletení s pojmem *Umwelt*, který v použil Jakob von Uexküll pro popis druhově odlišného, smyslově perceptivního světa jednotlivých organismů. Oba pojmy sice mají společné prvky, na rozdíl od Schützovy koncepce *Mitwelt* – *Umwelt* však Uexküll hovoří o *Umwelt* – *Umgebung*. Viz Marek ŠPINKA – Jan HAVLÍČEK – Iveta ŠTOLHOFFEROVÁ – Daniel FRYNTA (eds.), *Etologie: mechanismy, ontogeneze, funkce a evoluce chování živočichů*, Praha 2024, s. 23, 119.

13 P. SEDLÁK, *Každodennost jako předmět*, s. 144.

níž se již rozkládá *Mitwelt* – tedy svět, který existuje se mnou, ale je jen mým okolím – se u každého liší. Stejně tak platí, že i *Mitwelt* každého člověka ovlivňuje, i když pouze existuje s ním, o něm ostatně mluví často citovaný výrok Thomase Manna z *Kouzelného vrchu* tvrdící, že člověk nežije jen svůj život, ale také život své doby a svých současníků.¹⁴

Z hlediska rodiny hraběte Eduarda Mensdorff-Pouilly je – jak uvidíme – válka a velká většina jejich událostí součástí *Mitwelt*. V egodokumentech jejich členů ji najdeme jako rámec jejich života, nepochybně ovlivňující jejich činnosti, avšak nevstupující přímo do jejich reality, tedy existující jen s nimi. Konec války, následný útěk rodiny za hranice Československa a vše, co k němu vedlo, však již tvoří součást jejich *Umwelt*, tedy světa bezprostřední zkušenosti, v němž jsou a jenž na ně naléhá. V následujícím textu bych tedy chtěl popsat, jak vypadal *Umwelt* rodiny hraběte Eduarda Mensdorff-Pouilly mezi lety 1939–1945.

Rodina hraběte Eduarda Mensdorff-Pouilly

K tomu je však potřeba alespoň rámcově uvedení do rodinné situace. Hrabě Eduard Josef Jan Sarkander Mensdorff-Pouilly byl čtvrtým synem Alfonse Vladimíra Mensdorff-Pouilly (1864–1935) a jeho manželky Idy rozené Paarové (1867–1945). Pocházel z rodu, který se do českých zemí dostal emigrací z Francie, roku 1818 byl povýšen do hraběcího stavu, a v roce 1838 zakoupil západočeský statek Nečtiny. Později Mensdorffové sňatkem získali od Dietrichsteinů panství Boskovice.¹⁵ Rod spřízněný s královskými rody v Británii, Belgii či Bulharsku se v Čechách dále rozrůstal. Otec hraběte Eduarda byl nejen činným politikem, ale též spisovatelem a členem Strany konzervativního velkostatku. Jeho sedm potomků uzavřelo v rámci rodových manželských strategií výhodně sňatky. Po otcově smrti se univerzálním dědicem stal Eduardův starší bratr Alfons (1891–1973). Boskovické i nečtinské statky byly však v té době následkem pozemkové reformy mladého Československa značně omezené a zadlužené,¹⁶ apanáž hraběte Eduarda tak byla velmi malá. Naštěstí se i hrabě Eduard díky plánování svého otce dobře oženil. V roce 1922 si v rakouském Staatzu vzal Giseldu

14 Thomas MANN, *Kouzelný vrch*, Praha 1975, s. 43, citován je např. ve: Felix JUETERBOCK, *Die »Sympathie mit dem Tode« Thomas Manns Zauberberg zwischen Religion und Literatur*, Zeitschrift für junge Religionswissenschaft 15, 2020, v úvodu své práce o Františku Thun-Hohensteinovi jej také cituje Marcela ZEMANOVÁ, „Kéž bych byl malířem“. František Thun mezi rodinou a uměním, Ústí nad Labem 2022, s. 9.

15 K rodovým strategiím i historii Mensdorffů viz Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie šlecht. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007.

16 Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Šlechtic-velkostatkář. Příklad Alfonse Vladimíra Mensdorff-Pouilly*, in: Lukáš Fasora – Jiří Malíř – Jiří Hanuš (eds.), *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, Brno 2006, s. 13–27.

Collalto e San Salvatore, dceru hraběte Manfreda, mladšího bratra rodu, který měl díky zániku starší rodové větve v roce 1924 zdědit všechny majetky bývalého moravského fideikomisu (velkostatky Brtnice, Černá, Rudolec, Písečné, Uherčice a Okříšky).¹⁷ Svatba se konala 23. června a byla společná pro Giseldu a její mladší sestru Annu, která si tehdy brala markýze Ferdinanda Piattiho (1899–1980).

Právě na Collaltech byla v následujících letech rodina hraběte Eduarda finančně závislá. První roky bydleli u tchána ve Staatzu, ten po zdědění moravských majetků plánoval nejprve rodinu nejstarší dcery usadit na svém zámku v Písečném, v sousedství jeho sídla v Uherčicích. Písečné však bylo v průběhu pozemkové reformy vyvlastněno a proměněno ve zbytkový statek, Manfred tak na svých statcích v Okříškách plánoval pro pár postavit pohodlnou vilu.¹⁸ Rodina hraběte Eduarda měla v té době již tři děti. Dceru Leopoldine (Leo *1923), syna Alexandera (Sander *1924), dceru Gabrielle (Elli *1926) a na cestě bylo čtvrté dítě, dcera Anna Polyxena (Alikí *1927). Stavba vily nicméně nikdy nezačala, neboť pozemková reforma omezila kromě statků i collaltovské příjmy. Po jejím provedení otec alespoň rozrůstající se rodině své nejstarší dcery nabídl k obývání svůj zámek v Kněžicích. Rodina na zámku následně bydlela mezi lety 1927–1936 za výrazné finanční podpory hraběte Manfreda Collalta, v místním kostele si nechala upravit oratoř, již navštěvovala.¹⁹ Hrabě Manfred rodině své dceři vyplácel apanáž ve výši 7 000 Kč, bez níž, jak hraběnka Mensdorff-Pouilly podotkla ve svých pamětech,²⁰ by provoz zámku se dvěma kuchařkami, komornou, šoférem, domovníkem, zahradníkem, chůvou a dvěma vychovatelkami²¹ byl zcela nemožný. V roce 1936 se v souvislosti s potřebou škol pro své děti rodina ze zámku odstěhovala do Jihlavy, kde se usadila v bývalé osadě Dřevěné Mlýny (*Holz mühl*) v pronajaté vile Budischowski na tehdejší Ahorn gasse 1.²² Vilu si pronajali s výjimkou dvou malých pokojů v druhém patře prakticky celou včetně zahrady. Do té doby již přibýly další dvě děti, dcera Marie Aloisia (Maliki *1928) a dcera Johanna (Halchen *1932).

17 K fideikomisu i k osobě knížete Emanuela jímž zanikla starší rodová větev viz Jan KOUMAR, *Emanuel Collalto e San Salvatore. Tři pohledy na život „posledního muže starého režimu v Rakousku“*, Moderní dějiny 27, 2019, č. 2, s. 31–53.

18 MZA Brno, F 16 Velkostatek Brtnice, mapy 1111 a 1112.

19 Jan VEČEŘA – Antonín ONDRÁČEK – Ota PEJCHAL, *Kněžice*, Kněžice 1994, s. 108.

20 Giselda MENSENDORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, Bd. 1, San Salvatore, Soukromý archiv hraběnky Isabelly Collalto-de Croÿ, s. 179. Klíčnick a pozdější řidič rodiny František Včelař ve vzpomínkách mluví o 5 000 Kč (J. VEČEŘA – A. ONDRÁČEK – O. PEJCHAL, *Kněžice*, s. 108), v závěti knížete Manfreda je zmíněna částka 7 000 Kč (MZA, G169 Rodinný archiv Collaltů, karton 32, inv. č. 439).

21 K personálu zámku viz J. VEČEŘA – A. ONDRÁČEK – O. PEJCHAL, *Kněžice*, s. 108.

22 Dnes Dělnická 1. Vila je dnes centrální budovou a ředitelstvím Dětského domova se školou a střediska výchovné péče.

Každodennost rodiny a *Mitwelt*

Jak tedy vypadala každodennost rodiny hraběte Eduarda v průběhu války? Při jejím vypuknutí se rodina nacházela ve zmíněné vile v Jihlavě a děti ve městě docházely do německých škol. Léta strávená v Jihlavě, tedy roky 1937–1942 považovala Eduardova žena Giselda za léta šťastná,²³ bez ohledu na válečné události. Byla to léta dospívání jejich dětí, rodinné pohody i materiální spokojenosti. Začlenění do sociální reality, tedy do *Mitwelt*, nicméně ovlivňovalo strategie každodenního života. Není tomu tedy tak, že *Mitwelt* stojí mimo každodenní život jedince. I když je sdílen s miliony dalších lidí, bezprostřední zkušenost světa ovlivňuje. Vliv tím pádem mělo jazykové a národnostní prostředí, které Giselda ve svých pamětech později relativizovala.²⁴ Při sčítání lidu se rodina hraběte Eduarda v Kněžicích přihlásila k německé národnosti, i když důvody Giselda v později psaných pamětech zmínila poněkud podivné. Sčítací komisař byl prý Čech, kterého hrabě Eduard neměl rád, přihlásil se tak prý k německé národnosti jemu natruc.²⁵ Ani jeden z členů rodiny nicméně česky neuměl, zvládali jen zcela základní fráze. Také politické postoje do rodinného *Umwelt* pronikaly. Byly pronacistické. Giselda sice měla spoustu výhrad k národnostním nenávisťům, které Hitler podněcoval, jinak ale obdivovala rychlost, s jakou se změnila situace v Německu po nástupu nacistů k moci.²⁶

Vztah rodiny hraběte Eduarda Mensdorff-Pouilly k Čechům nebyl nicméně negativní, vzhledem k jazykové bariéře se však s německy nemluvícími Čechy prakticky nepotkávala. Hrabě Eduard se sice snažil učit česky, nadšení mu však nikdy nevydrželo dost dlouho, aby jeho znalosti doznaly hloubky. Hraběnka Giselda si již ve dvacátých letech opatrovala znalosti o Česích hlavně z encyklopedií. V blíže neurčené francouzské práci našla anekdoticky uvedené informace, s nimiž později v pamětech souhlasila, pokud se týkaly loveckých dovedností českých honců. Encyklopedie tvrdila, že „*Češi jsou divoký národ, který se s křikem ‚pomalu, pomalu‘ vrhá do lesů*“.²⁷

Co se týkalo materiálního zabezpečení, na válečné přídělky si rodina nestěžovala. Potravin měli dostatek, když potřebovali nedostupné ovoce, dostalo se jim ho od Giseldina bratra Octaviana z Rakouska či od otce Manfreda z Itálie. Z Brtnice jí také její bratr dodával maso,

23 G. MENSITORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 225.

24 Což je vidět na odmítání národnostních rozdílů i na nezájmu o češtinu především proto, že nebyla důležitá, a nikdy jí rodině nebylo potřeba (G. MENSITORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 146 a další).

25 Tamtéž, s. 119.

26 „Zpočátku jsem se zájmem sledovala, jak rychle se věci v Německu měnily, jak rychle se začaly dít změny k lepšímu a bída německé populace zmizela jako lusknutím prstů.“ Tamtéž, s. 220.

27 „Les Czech (sic!) sont un peuple sauvage qui se jettent dans les bois en criant „pomalu, pomalu“.“ G. MENSITORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 114.

bažanty a zajíce, které ulovil na podzimních lovech.²⁸ Teprve na Vánoce roku 1942 proběhla kampaň, kdy se sbíraly kožichy a lyže pro německé vojáky. Protože děti plakaly a nechťely své lyže dát, některé alespoň schovaly v domě, v té době také Giselda poprvé zmiňuje nemožnost sehnat vše, co potřebovala a stěžuje si na válečné přídělky²⁹ i na materiální nepohodlí.

Rodinný Umwelt

Krom těchto prolnutí s *Mitwelt* však rodinný *Umwelt* probíhal, jako kdyby žádná válka nebyla. Vzhledem k nutnosti materiálního zabezpečení rodiny, na něž nestačila tchánem vyplácená apanáž, bylo třeba pracovat, zabezpečit vzdělání dětí, rodině se nevyhýbaly běžné životní události, nechyběl ale ani volný čas a zábava.

Práce

Již v roce 1935 Eduardovi zemřel otec, hrabě Alfons Vladimír Mensdorff-Pouilly, vyřešení pozůstalosti se však vleklo vzhledem k obrovským dluhům, do nichž mensdorffovský velkostatek upadl po provedení pozemkové reformy a po zaplacení dědické daně. V březnu 1939 psala Giselda otci, že boskovické dědictví vypadá komplikovaně a že se zřejmě nevyhnou žalobě, nespecifikovala však proti komu.³⁰ S dědictvím nicméně rodina počítala do budoucna jako s prostředkem k vylepšení materiálního zabezpečení, pro dorůstající děti a provoz vily totiž apanáž vyplácená Giseldiným otcem přestávala stačit.

Již v roce 1937 se hrabě Eduard začal ve funkci ředitele věnovat collaltovské cihelně v Okříškách. Cihelna vznikla na ložisku cihlářské hlíny již ve 20. letech 20. století, od 30. let se v ní však začaly vyrábět duté dvojcihly, které to pod značkou Jestav následně v Československu dotáhly k velké slávě. Cihly byly vynálezem místního cihlářského mistra Josefa Prášila, který měl jak na lisovací formu, tak na stroj vyráběný blanenskou firmou K&R Ježek patent.³¹ V průběhu hospodářské krize 30. let pak tento výrobek cihelnu prakticky zachránil, neboť to byla prodejnost Jestavek, co ji udrželo ziskovou v době, kdy okolní závody podobného typu krachovaly.³²

28 Tamtéž, s. 198, viz také Knihy úlovků, MZA, G 169, karton 398, inv. č. 275.

29 G. MENSdorFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 216.

30 MZA, G 169, karton 396, inv. č. 260, fol. 186.

31 Šlo o patenty č. 3775-31 tř. 80b a č. 43275-31 (MZA, G 169, inv. č. 179, kart. 389).

32 K cihelně a Jestavkám blíže viz Jan KOUMAR, *Rodiště cihel Jestav. Osudy collaltovské cihelny v Okříškách 1922–1942*, Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských XXI, 2021, s. 122–133.

Práce v collaltovské cihelně pro rodinu znamenala zvýšení apanáže, tchán Manfred platil rodině 9 000 Kč, tedy o dva tisíce více.³³ Okříšky se též nacházely na železniční trati z Jihlavy, byly tedy snadno dostupné v případě poruchy vozu, který byl pro cesty preferovaným dopravním prostředkem. Avšak v roce 1940 Manfred náhle zemřel a rodině připadla část dědictví z jeho statku Staatz. Hrabě Eduard přesto svou práci v cihelně neukončil, protože mu přirostla k srdci.³⁴ Do Okříšek nadále jezdil z Jihlavy vlakem či automobilem Tatra 57, neřídil však sám, neboť rodina měla šoféra, jenž s nimi bydlel v přízemním bytě jihlavské vily.³⁵ Pokud bylo třeba, hrabě Eduard přespával v okříšském zámku, tehdy považovaném spíše za správcovskou budovu, v některých dnech jej tam přijížděla navštívit celá rodina, vzdor skutečnosti, že hrabě v zámku obýval pouze jeden pokoj. Rok 1939 byl rokem, kdy se Jestavek prodalo přes milion kusů, v cihelně navíc hrabě nechal postavit novou sušárnu.³⁶ Do práce hraběte Eduarda nicméně zasáhla válka. Vznikat totiž začaly problémy s dodávkami uhlí, bez něhož nebylo možné cihly vypalovat. V roce 1942 byla sezóna zahájena začátkem dubna, avšak již 30. dubna přišel příkaz k zastavení závodu podle vládního nařízení č. 133/42 Sb. o přizpůsobení průmyslu, obchodu a živností válečným poměrům. Hrabě Eduard se po ukončení výroby do Okříšek již nevrátil, odstěhoval se do západočeských Nečtin, kde sprádal sny o přestavbě tamní cihelny a výrobě Jestavek. K tomu však již do roku 1945 nedošlo.³⁷

Děti a přátelé

Zatímco otce zaměstnávala cihelna, matka se věnovala především dětem. Nejmladší chodily do škol v Jihlavě, nejstarší Leopoldine nastoupila do čtvrtého ročníku *Oberschule*, zatímco mladší dcery zahájily ročník třetí, čtvrtý a pátý ve *Volksschule*.³⁸ Obě školy sídlily vedle sebe na Josefsplatzu, dnešním Náměstí Svobody. Do školy děti docházely denně pěšky, vůz s řidičem totiž potřeboval pro dopravu do Okříšek otec, cesta sice trvala zhruba 15 minut, avšak vedla do prudkého kopce. Děti tudíž často využívaly jedinou linku jihlavské tramvaje, která spojovala Hlavní nádraží s centrem města.³⁹ Doma s jejich výchovou i vzděláváním pomáhala vychovatelka. Byla jí Rakušanka Anna Kotnik, od roku 1931 sice již důchodkyně, s výchovou přesto pomáhala dále a děti si velmi oblíbila. Výrazně

33 MZA, G169, karton 32, inv. č. 439

34 Viz Eduardův dopis švagrovi MZA, G 169, inv. č. 260, kart. 396, fol. 182.

35 G. MENSENDORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 108–109.

36 MZA, G 169, inv. č. 179, kart. 389, fol. 340.

37 MZA, G 169, inv. č. 260, kart. 398.

38 G. MENSENDORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 119.

39 Dráha byla postavena v letech 1908–1909 jako projekt oslavy „německého civilizačního úsilí v Jihlavě“. Jediná kratičká linka byla dlouhá 2,7 km a její provoz byl ukončen v roce 1948 a nahrazen trolejbusy (Renata PISKOVÁ a kol., *Jihlava*, Praha 2009, s. 475).

méně s nimi pomáhala Giseldina matka, kněžna Thekla, rozená Ysenburg-Büdingen. Ta s rodinou svého zetě v jihlavské vile žila pravděpodobně do roku 1942, do něhož jsou jí do Jihlavy adresovány dopisy a pohlednice.⁴⁰

Nejmladší dcera Johanna začala rok před válkou v Jihlavě docházet do první třídy české školy, protože se jí tam však nelíbilo a s jazykem měla problémy, záhy docházku ukončila. V červnu 1943 navíc dívka dostala současně spálu i záškrt a musela být internována na infekčním oddělení jihlavské nemocnice, první dva dny její nemoci stály rodiče značné nervové vypětí, z balkonu infekčního oddělení, kam měli jedině povolený vstup, se ani nehnuli.⁴¹ Jediný syn Alexander v roce 1936 nastoupil do děčínské internátní školy, provozované jezuity. Hrabě Eduard svou výchovu v internátní škole v Kalksburgu považoval za zdroj mnohých přátel a životních zkušeností, chtěl tudíž podobný typ vzdělání dopřát vlastnímu synovi. Po dokončení školy se Alexander vrhl do armádní služby, kterou vykonával nikoliv z povinnosti, ale s radostí. Do jeho *Umwelt* tudíž vstoupila válka jako příležitost k vojenské kariéře. O jeho motivacích nás však žádné dokumenty neinformují. V roce 1941 byl na ruské frontě u Smolenska, následně v Gdaňsku. V roce 1942 se nakrátko vrátil domů, o rok později však spolu s Erwinem Arentinem vykonal důstojnické zkoušky a na jaře 1944 byl již poručíkem a vzdor válečným událostem (či naopak pro ně) se v armádě cítil spokojený.

Hraběnka Giselda mohla syna spatřit krátce v rakouském Hornu, kam přijela v únoru 1943 na návštěvu rodiny Walderdorffových do jejich vily. Walderdorffové byli stará bavorská šlechtická rodina, jejich klafterbrunnská linie nicméně pocházela od Julie, rozené Collalto, sestry Giseldina prastrýčka.⁴² Tato linie se právě počátkem 20. století výrazně rozrostla, díky Juliiným potomkům, Collaltové s nimi udržovali přátelské vztahy. V jejich vile se Giselda z rádia dozvěděla o kapitulaci generála Pauluse u Stalingradu.

Co se ostatních přátelství týče, byla udržována jen v rámci šlechtických rodin, především z blízkého okolí. Ačkoliv bratři Wilhelm, Viktor a Theodor Budischowští byli synové významné podnikatelské rodiny,⁴³ a rodina si od nich v Jihlavě pronajímala vilu, Giselda

40 MZA, G 169, karta 398, inv. č. 270.

41 G. MENSdorFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 168.

42 K Walderdorffům blíže viz Emanuel von WALDERdorFF, *Geschichte der Familie Walderdorff*, Horn 1973, nestránkováno. Klafterbrunnská linie sestávala z dvanácti potomků Julie rozené Collalto, dcery knížete Eduarda IV. (1810–1862) a Eduarda Františka, syna ministra zahraniční Nasavského vévodství.

43 Jejich otec, Wilhelm Budischowsky (1851–1914) krátce působil v rodinné továrně na obuv v Třebíči, roku 1888 pak koupil budovy sirkárny v Dřevěných Mlýnech a adaptoval je na koželužskou továrnu. V roce 1900 získala firma Grand Prix na pařížské světové výstavě, Budischowsky sám pak řád Františka Josefa. Po jeho smrti zakladatele firmu vedli jeho tři synové, podnik ale zanikl během hospodářské krize počátkem třicátých let (Wilhelm BUDISCHOWSKY, *Lederfabrik, Die Gross-Industrie Österreichs II*, Wien 1908, sv. 3, s. 352 a dále Renata PISKOVÁ a kol., *Jihlava*, s. 461–462).

je zmiňuje pouze jako „okouzluující, velmi vstřícné“ muže, k nimž měla velikou důvěru.⁴⁴ Jelikož nešlo o rod šlechtický, přátelství mezi nimi ale nikdy nevzniklo. V rodinném *Umwelt* se ale naopak objevují osoby, s nimiž rodina sice nenavázala hlubší přátelství, ale které vzhledem ke svému šlechtickému původu za blízké považovány byly.⁴⁵ V březnu 1941 se tak Giselda se svou nejstarší dcerou zúčastnila recepce říšského protektora Konstantina von Neurath, kterou pořádal pro členy české vyšší společnosti. Protektora přitom považovala za muže šarmantního. Všechny ostatní osobnostní i politické Neurathovy rysy však zůstaly v *Mitwelt*, nezmněny. Blížší přátelství si rodina vybudovala s Joachymem von der Leyen, což byl vrchní zemský rada (*Oberlandrat*) protektorátního okresu Německý Brod. Giselda o něm napsala, že byl „neuvěřitelně slušný muž, gentleman skrz naskrz, který ukázal velké porozumění Čechům a pomáhal jim, kde jen mohl“.⁴⁶ Přátelství nicméně nepřežilo válku, svobodný pán von der Leyen totiž zemřel v únoru 1945 při bombardování Drážďan.

Přátelství rodina hraběte Eduarda navázala také s batelovskými Blankensteiny, třeštskými Wenzel-Sternbachy a Widmanny z Luk nad Jihlavou. Vzájemné styky jsou nejčastější právě s Blankensteiny v jejichž archivu se dochovaly také Giseldiny dopisy a fotografie jejích dětí.⁴⁷ Přátelství však byla udržována i s členy širší rodiny. V květnu 1939 se tak hrabě Eduard se svou ženou vydali na návštěvu Drážďan a Berlína, výlet byl organizován především kvůli svatbě Eduardovy neteře Marianne Khevenhüller s Gothardem hrabětem Pilati, s nimiž měla jak Giselda, tak její dcera Leopoldine následně delší korespondenční přátelství.⁴⁸ Přátelství též rodina uzavřela s Josefem Wiederspergem, Eduardovým spolužákem z Kalksburgu a častým návštěvníkem statku a zámku Plandry u Jihlavy. Zámek patřil ve skutečnosti Josefovi strýčkovi, Karlu Wiederspergovi, velkému znalci a milovníku koní, který však zůstal svobodný a Josefa, syna svého bratra žijícího v Medlešicích u Chrudimi, tudíž považoval za budoucího dědice. Statek Plandry byl před válkou poměrně bohatý především díky pozemkům, které k němu patřily na katastrálním území rozrůstající se Jihlavy.⁴⁹

Rodinné události

Právě tento muž, jen o pět let mladší než hrabě Eduard, se měl stát nápadníkem Eduardovy nejstarší dcery Leopoldine Mensdorff-Pouilly. Osmnáctiletý věkový rozdíl mezi oběma

44 G. MENSITORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 165.

45 Blízkost je zde vyjádřením stavovského postavení (Tamtéž, s. 200).

46 Tamtéž, s. 201.

47 MZA, G 204 Rodinný archiv Blankensteinů, karton 27, inv. č. 148.

48 MZA, G 169, karton 318, inv. č. 398.

49 Patřily k němu pozemky na dnešní ulici Tolstého, Srázná a dále cihelna v Bedřichově (Friedrichsdorfu). Viz MZA, G 301 Rodinný archiv Dobřenských, karton 31, inv. č. 1057, 1065. Technicky Karlu Wiederspergovi patřily jen dvě třetiny statku a zámku, které získal od své tety, třetina zůstala v majetku rodu Dobřenských.

snoubenci se nezdál být důležitý, Josef se navíc s rodinou velmi spřátelil a několikrát je pozval do Plander. Mensdorffové se tak mohli účastnit večerů s nacistickými úředníky,⁵⁰ protože Josef byl ustanoven oblastním vládním komisařem.⁵¹ Pozoruhodná při nich byla přátelská shoda mezi Josefem a jeho strýcem Karlem, ačkoliv ten byl silně pročesky zaměřen a Josef naopak proněmecky.⁵² Karel byl kvůli problémům s nohama od počátku války upoután na kolečkovém křesle, zdá se však, že pobyt svého synovce vítal vzdor jeho zcela odlišnému národnostnímu smýšlení s radostí. Josef s Leopoldine nejprve udržoval přátelský vztah, chodili spolu do kina či na procházku po jihlavském lesoparku Heulose. V lednu 1942 se po dlouhé procházce ve čtrnáctistupňovém mrazu pár vrátil s pozoruhodným nadšením, Josef následně požádal hraběte Eduarda o dceřinu ruku a byly oficiálně ohlášeny zasnuby.⁵³ Mensdorffové vyrazili do Medlešic seznámit se s ženichovou rodinou. Svatba se konala 7. května 1942 v Jihlavě, v krajině ještě zavalené sněhem z poslední vánice před čtyřmi dny, v kostele sv. Jana Křtitele na kopci naproti vile Leopoldiných rodičů.

Vzdor válečné situaci se sjelo mnoho hostů, zaplnili jihlavský Grand Hotel a mnozí museli přespát u Mensdorffů ve vile. Přijeli Šternberkové z Jemniště, Piattiové z Loosdorfu a pochopitelně ženichovo příbuzenstvo z Medlešic. Po svatbě si pár zařídil byt na zámku v Plandrech, již v únoru 1943 se jim narodil první syn Peter Karl a o rok později v říjnu 1944 druhý syn Hugo. Petera Karla strýc Karel adoptoval, aby mu tak zajistil dědictví jeho části planderského velkostatku.⁵⁴

Leopoldinou výbavou byl – mimo grafických listů čtyř evangelistů od Pietra Fontany a olejomalby jejího dědečka, hraběte Manfreda Collalto – nábytek, který Giselda zdédila po otci ze zámku ve Staatzu.⁵⁵ Rok 1940 byl ostatně v rodině Collaltů rokem černým, neboť krátce po sobě zemřel hrabě Manfred a jeho starší sestra hraběnka Marie Therese Collalto, u obou z nich přišla navíc smrt zcela neočekávaně. Hrabě Manfred zemřel 22. července 1940 náhle. Ráno po snídani vyřídil korespondenci, napsal dopis mladšímu synovi Rambaldovi k nacházejícím narozeninám,⁵⁶ promluvil s Hermínou Kaufmann, společnící

50 G. MENSITORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 187.

51 Milan VAŠÍČEK, *Plandry Preitenhof. Ve znamení čápa*, Plandry 2009, nestránkováno.

52 Karl Wiedersperg ostatně v Československu po roce 1945 zůstal, dožil na zámku Žamberk u příbuzných Parishů. Jeho přání být pohřben v Plandrech mu nebylo splněno. Přátelské shody si všimla hraběnka Giselda (G. MENSITORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 187), Karel Wiedersperg dokonce pod vlivem svého synovce vzdor svému pročeskému smýšlení změnil národnost na německou, čehož po válce litoval (viz SOKA Jihlava, MNV Plandry, inv. č. 31).

53 G. MENSITORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 207.

54 Milan ČUMPL, *Inventář zámku Plandry u Jihlavy*, Diplomová práce, FF MUNI, Brno 1997, s. 27.

55 Zde se plete Milan Čumpl, když předpokládá, že nábytek byl z Boskovic (Tamtéž, s. 28), obecně totiž vychází z představy, že v případě nových obyvatel Plander šlo o ženu pocházející z boskovických Mensdorffů. K původu nábytku viz G. MENSITORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 209.

56 MZA. G 169, karton 318, inv. č. 398, fol. 34

hraběnky Marie Therese, jel se projet do okolí Uherčic a odpoledne zemřel na následky srdečního infarktu.⁵⁷ Cestování bylo v roce 1940 kvůli válce problematické, nesplněno tak muselo zůstat otcovo přání být pohřben v Itálii. K dočasnému odpočinku (v doslovném smyslu) byl uložen na hřbitově ve Vratěnině jen pár kroků od hranice s Rakouskem. Na pohřeb se přes problematickou politickou situaci sjeli sourozenci s výjimkou Giseldiny sestry Polyxeny, která bydlela se svým manželem Alfredem Lichtensteinem v Hőgyész, a maďarské úřady jim vycestování nedovolily.⁵⁸

I když ztráta otce byla pro Giseldu velmi bolestná, znamenala vylepšení rodinné finanční situace. Fideikomisy byly sice již v roce 1924 zrušeny, Collaltové však nijak nediskutovali o tom, že všechny majetky bývalého fideikomisu zdědí nejstarší Manfredův syn, jako kdyby zakladatelská listina moravského svěření byla stále v platnosti. Otcův statek a zámek Staatz do fideikomisu nicméně nepatřil, Manfredovy dcery se o něj tudíž rozdělily.⁵⁹ Krom zmíněného nábytku, který od Giseldy obdržela jako věno nejstarší dcera, šlo také o peněžní příjmy. Hraběnce zůstala snižená měsíční apanáž od collaltovské správy statků ve výši 7 700 K, dále však částka 410 000 K.⁶⁰

Giseldina teta Marie Therese Collalto zemřela 16. září téhož roku a jen o dva týdny později zemřel strýc Alfons Piatti, který žil ve vídeňském collaltovském paláci. I ve válečné době byly aristokratické pohřby velkou událostí. I když účast byla kvůli problémům s vycestováním z některých zemí nižší, pohřeb hraběnky Marie Therese na hřbitově v Hietzingu byl událostí, na níž se sjelo široké příbuzenstvo.

Ve stejném roce (1940) také spatřila světlo světa konečná dohoda sourozenců Mensdorffových ohledně zadlužených majetků po otci. Obdobně jako u Collaltů, i u Mensdorffů došlo k předání bývalého boskovického fideikomisu jako kdyby dále existoval. Nejstarší majetek rodu, západočeské Nečtiny (*Preitenstein*) nicméně byl alodem, sourozenci se proto dohodli, že jej zdědí tři mladší z nich, vedle Eduarda to byl ještě Karl a neprovdaná sestra Sofie. Krom nutnosti rodinné dohody vedly k rozdělení majetků rodinu i národnostní tlaky. Nečtiny se jako součást Sudet ocitly v Německé říši, což boskovické Mensdorffy, hlásící se k české národnosti⁶¹ vedlo k distanci od sourozenců hlásících se k německví. Hrabě Hugo Mensdorff-Pouilly později uváděl, že styky s nečtinskou větví rodu byly zcela přerušeny,⁶²

57 G. MENSITORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 195–196.

58 Rambaldo COLLALTO, *Vita e Ricordi d'un ottuagenario*, Luglio 1988, s. 60.

59 Pozemky a lesy převzala Anna Piatti, s ohledem na to, že žila s manželem v sousedním Loosdorfu. Obě sestry dostaly finanční vyrovnání za zámek, v hodnotě 140 000 říšských marek. Splatné mělo být do 15 let, vypláceny z něj však měly být úroky (MZA, G 169, karton 378, inv. č. 273).

60 MZA, G 169, karton 320, inv. č. 439.

61 Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Šlechtic. Případ Huga Mensdorffa-Pouilly*, in: Lukáš Fasora (ed.), *Člověk na Moravě ve druhé polovině 20. století*, Brno 2011, s. 13–37.

62 Tamtéž, s. 18.

nebylo tomu tak ale v dopisech,⁶³ problematickými se spíše staly cesty do bývalých Sudet. V Nečtinách od roku 1935, od smrti svého muže, sídlila též Eduardova matka, hraběnka Ida Mensdorff-Pouilly, přerušení styků tedy sice nebylo úplné a mezi sourozenci roztržka nejspíš nevznikla, byly ale jistě omezené.

Jinak jen okrajově reflektované národnostní ohledy, spadající v rodině hraběte Eduarda do *Mitwelt*, ovlivnily rodinný *Umwelt* v podobě majetkového obratu. Nečtinský velkostatek příliš neohrozila předválečná pozemková reforma, která mu odebrala něco přes 200 ha, Mensdorffům tak zůstalo 2 415 ha půdy.⁶⁴ Eduard se sice na zámek přestěhoval teprve v polovině roku 1942, kdy skončila jeho práce v okříšské cihelně, nestěhoval se však natrvalo a rodina žila až do konce roku 1944 mnohem více v Jihlavě. Statek a zámek znamenaly na jedné straně majetek, s jehož příjmy šlo počítat do rodinného rozpočtu, na druhé straně ale i dluhy, na jejichž umoření Giselda do statků a zámku investovala dědictví po otci ve výši 220 000 říšských marek.⁶⁵

Volnočasové aktivity

Mimo tyto vážnější činnosti, které ovlivňovaly život, do *Umwelt* rodiny hraběte Eduarda patřily činnosti volnočasové a „lehčí“ či méně závažné. Eduard sám se rád účastnil podzimních lovů. Ty nicméně nikdy nepořádal, účastnil se pouze honů pořádaných Collaltů či okolními spřátelenými rody. Po roce 1939 se však lovalo prakticky jen na collaltovských statcích,⁶⁶ návštěvy Maďarska vzhledem k omezeným možnostem cestování mizí.

Cestování pro cestování, tedy turismus najdeme u rodiny hraběte Eduarda v průběhu války jen zřídka. Zatímco před válkou manželé cestovali poměrně hojně do Itálie, německého Bűdingenu k příbuzným Giseldiny matky či do Maďarska, po roce 1939 se cestování pro zábavu neobjevuje, nebo o něm neexistují žádné zprávy. Neustávají nicméně cesty do Vídně, ke spřáteleným rodinám v Rakousku i v Protektorátu a Německé říši. Cesty jsou však mnohem účelovější, nejde v nich o zábavu, ale spíše společenské styky a výměnu informací. Ty rodinný *Umwelt* nicméně neovlivnily natolik, aby se dostaly do dopisů či pozdějších pamětí, po setkání je zmíněna diskuse o „současných podmínkách“,⁶⁷ nejsou ale adresovány jmenovitě.

V Jihlavě rodina často navštěvovala kino *Edison*, přejmenované na počátku války na *Deutsches Volkskino*, hrabě Mensdorff-Pouilly si v něm platil lóži. Kino sloužilo jako zdroj

63 MZA, G 169, karton 320, inv. č. 442.

64 Vladimír ČERVENKA, *Velkostatek Nečtiny (1592) [1611]–1942, Inventář*, Nepomuk 2017, s. 18.

65 G. MENSdorFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 204.

66 K tomu blíže viz Jan KOUMAR, *Myslivost a lov na statcích Collaltů v Československu 1918–1945*, *Prameny a Studie* 69, 2021, s. 81–94.

67 Například v dopise Blankensteinům z roku 1943 (MZA, G 204, karton 27, inv. č. 148).

informací, o nichž Giselda Mensdorff-Pouilly v po válce psaných pamětech řekla, že byly propagandistické a často směšně heroické.⁶⁸ K válce a politice, jinak součástí *Mitwelt*, se vztahovaly pouze okrajově. O vítězství Německa ve válce nicméně zpočátku vůbec nepochybovala, trochu ji v červnu 1941 znejistilo vyhlášení války Rusku,⁶⁹ které chápala jako příliš mocného nepřítele, neviděla jej však jako ohrožení.⁷⁰

V rámci rodiny děti často s dětmi okolních rodů pořádaly divadelní představení ve stylu *commedia dell'arte*. Děti na sebe braly masky doktora, anděla, Kolombíny či harlekýna. Představení byla vždy přísně soukromá a šlo o aktivitu dětskou.⁷¹

Giselda v průběhu válečných let rozvíjela svou literární činnost. Soustředila se na rodové dokumenty a psaní pamětí, přičemž však vycházela především z collaltovského rodového archivu. Ten byl za Manfredova předchůdce deponován v Brně,⁷² nicméně již v roce 1930 byl převezen zpět do Brtnice, kde se do jeho pořádání dal komorník Giseldina bratra Octaviana, Franz Michl.⁷³ Giselda se do archivních materiálů ráda podívala také, nezůstalo ale pouze u dívání. Otci k jeho sedmdesátinám do němčiny přeložila a na stroji přepsala v roce 1940 dopisy svého předka Antonia Rambalda Collalta,⁷⁴ sepsala krátké dějiny rodu Collalto a v Jihlavě v průběhu války začala psát knihu pamětí, na níž později založila v padesátých letech napsanou knihu vzpomínek.⁷⁵ Nezanedbávala však ani svou novou rodinu. Krátkou brožurku sepsala o Marii Mensdorff-Pouilly, rozené Lamberg,⁷⁶ jejíž dopisy nalezené v Nečtinách přepsala na stroji, sepsala i krátkou historii rodu Mensdorff-Pouilly.

Konec války a útěk za hranice

I když válka samotná do rodinného *Umwelt* nezasáhla výrazně, silně jej ovlivnil její konec. V tu chvíli politické události přestávají být jen součástí sdíleného světa, přecházejí do světa

68 G. MENSITORFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 211.

69 Nikoliv Sovětskému svazu, o němž se v pamětech jedinkrát nezmiňuje. Není to však neobvyklé, že hraběnka používá zastaralé názvy. Jihlavskému Náměstí Svobody v pamětech říká Josefsplatz, ačkoliv se tak již dvacet let nejmenovalo, nikdy nezmiňuje Polsko, ale jen Poláky atd.

70 Tamtéž, s. 203.

71 Dochovaly se fotografie např. MZA, G 204, karton 27, inv. č. 148 a Soukromý archiv Isabely Collalto-de Croÿ.

72 K převozu archivu do Brna i jeho významu viz Bohumír SMUTNÝ, *Depozita v Moravském zemském archivu v Brně do r. 1918*, in: Kateřina Smutná – Ivan Štárla (eds.), 155 let archivnictví v českých zemích: sborník příspěvků z konference uspořádané u příležitosti 155. výročí založení Moravského zemského archivu v Brně ve dnech 31. května – 1. června 1994, Brno 1995, s. 51–70.

73 K jeho problematickému uspořádání viz Marie ZAORALOVÁ, *Dějiny brtnického collaltovského archivu*, Sborník archivních prací archivu ministerstva vnitra 1, 1969, s. 241–257.

74 Strojopis je dnes uložen v MZA, G 169, karton 320, inv. č. 442.

75 Jde o již vícekrát citované třídílné *Erinnerungen* (G. MENSITORFF-POUILLY, *Erinnerungen*).

76 Šlo o druhou ženu Alfonse Fridricha Mesndorff-Pouilly (1810–1894).

vlastního, žitého. Zatímco Giselda s Eduardem trávili po roce 1943 více času v Nečtinách, jejich děti často navštěvovaly rodinu tety Anny Piatti v rakouském Loosdorfu a na tamním zámku často i několik měsíců zůstávaly. Loosdorf pro ně však záhy přestal být bezpečným místem. Při jedné cestě z Prahy do Jihlavy v září roku 1944 potkala Giselda na pražském Denisově nádraží svou dceru Gabrielu, která z Loosdorfu musela odjet. Ferdinand Piatti odmítl dát zámek nacistům jako výcvikové středisko, což bylo bráno jako postoj antinacistický a dětem bylo doporučeno zámek opustit.⁷⁷ Protinacistický postoj Piattiů pramenil především z faktu, že oba jejich synové ve válce zemřeli, jeden na ruské frontě (a ještě měsíc po jeho smrti rodině chodily dávno odeslané dopisy, v nichž oznamoval, že je v pořádku), druhý pak při bombardování Malacek na tamním letišti.⁷⁸ Smrt synů byla pro oba rodiče velkou ránou a sestřiny děti byly pro Annu Piatti jistou posilou ve zvládání smutku. Po září 1944 však již pro ně bylo lépe držet se mimo Loosdorf.

Bezpečno se již nezdálo ani v Jihlavě. Na konci roku 1944 se rodina hraběte Eduarda natrvalo stěhuje do Nečtin, kde se cítila lépe. Nábytek z vily Budischowski byl převezen do Brtnice a Kněžic, protože se počítalo s návratem, jakmile se situace uklidní, děti ostatně v Jihlavě měly pokračovat ve školní docházce. V únoru 1945 však vlaky do Nečtin přivážely stále více uprchlíků ze Slezska a hrabě Eduard začal schraňovat rodinné cennosti, aby je uložil do dvojité podlahy jedné z místností zámku. Dne 17. dubna do Nečtin Josef Krebs, šofér Karla Wiederspergera, dovezl také Leopoldine Wiedersperg a jejího manžela Josefa s dětmi.⁷⁹ Zatímco Karel Wiedersperg se pro svůj pročeský postoj nebál v zámku v Plandrech zůstat, pro jeho silně proněmecky orientovaného synovce se zámek stal horkou půdou a raději se připojil k rodině své manželky v Nečtinách. O den později přijel syn Alexander Mensdorff-Pouilly, který po zranění na noze chodil o berlích.⁸⁰

Je poměrně zajímavým faktem, že ačkoliv nečtinský velkostatek a zámek patřil již tři roky třem nejmladším sourozencům Mensdorffovým, o bratru Karlovi není v dochovaných dopisech či pamětech členů rodiny hraběte Eduarda ani slovo, o Eduardově setře Sofii se pak zmiňuje pouze letmo v pamětech jeho žena Giselda. Zvláště tyto paměti budí dojem, jako by se o statek staral sám Eduard, což však pravda nebyla. Bratr Karl s nimi v Nečtinách strávil konec války a rodinu svého bratra následoval i v odchodu z obnoveného Československa.

5. května 1945 se v Nečtinách objevili Američané, po nich pak Rusové, kteří začali zámek plundrovat. Vyhledávali především alkohol a cennosti, nic nepomohla dvojité podlahy místnosti, v níž byly ukryty, většinu jich našli a rozebrali. Rusy přesto hrabě Eduard považoval za mnohem lepší než Čechy, kteří se k jeho rodině začali s koncem války

77 G. MENSdorFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 228.

78 Rambaldo COLLALTO, *Vita e Ricordi d'un ottuagenario*, Luglio 1988, s. 60–61.

79 M. VAŠÍČEK, *Plandry*.

80 G. MENSdorFF-POUILLY, *Erinnerungen*, s. 232–234.

chovat velmi násilně, i když šlo o násilí převážně verbální. Začátkem června 1945 rodinu vystěhovali ze zámku do budovy chudobince spojeného s nemocnicí. Materiální zabezpečení bylo nulové, Giselda tak v noci musela chodit po vesnici ke svým bývalým služebným prosit o brambory. Hrabě Eduard začal pracovat na opravě silnic, aby rodině vydělal alespoň nějaký příjem, Alexander se zraněnou nohou pracoval v Březíně (*Wischin*) na statku.⁸¹ Problémem byl především vysoký stupeň těhotenství dcery Leopoldine Wiedersperg, ale také záchvaty zvracení Eduardovi matky Idy, která byla s rodinou odsunuta do chudobince též. Idiny problémy se navíc s časem zhoršovaly až 9. srpna v Nečtinách zemřela a byla pohřbena v rodové hrobce.⁸² Do té doby se však již Alexandrovi uzdravila zraněná noha a rodina začala plánovat útěk z Československa.

Ten nebyl jednoduchý. 5. října za krásného, ale chladného počasí rodina vyrazila z Nečtin pěšky, šest kilometrů chůze je dostalo k demarkační linii rozdělující za Teplou u Mariánských lázní sféry vlivu sovětské a americké armády. Po odpočinku vyrazili 8. října do Bezvěrova, odtud do Michalových hor, kde se rozdělili, neboť Josef Wiedersperg byl zatčen a totéž nebezpečí hrozilo i ostatním. Následný útěk probíhal ve skupinách. Problém byl samozřejmě v penězích. Prostředků bylo málo a rodiny, které je v noci nechávaly přespát ve stodolách, chtěly dostat zaplacené. Hrabě Eduard tak daroval jedné z nich svůj nový oblek, druhé boty a zbytek peněz. Bez mapy a průvodce bylo obtížné vědět, zda jdou správným směrem, řídit se mohli pouze podle slunce, během druhého dne tak skupinky ušly cestu, kterou hraběnka Giselda odhadla na 80 km,⁸³ cesta však nevedla vždy k cíli, v jejích částech se rodina vracela a znovu vyrážela k hranicím, protože orientace byla obtížná. Giselda sama projela velkou část cesty na střeše vlaku, poslední část cesty však nebyla schopna pokračovat v chůzi, za poslední oblečení a peníze ji do bavorského Schönwaldu převezla místní usedlice paní Giglhorn.⁸⁴ Tím ovšem cesta nekončila. V Bavorsku se bylo nutno projít bažinatým terénem, aby se všechny skupiny sešly v Barnau.

Závěr

Práce sledovala prolínání *Mitwelt* a *Umwelt* – konceptů fenomenologické sociologie zavedené Alfredem Schützem – v každodenním životě rodiny hraběte Eduarda Mensdorff-Pouilly. V průběhu války vedla rodina každodenní život nijak odlišný od doby předválečné. Už ze samotného faktu, že *Umwelt* rodiny hraběte Eduarda Mensdorff-Pouilly jen velmi málo poznamenala válka, je zřetelné, že pro ni nebyla důležitá. Za války se zlepšily finanční možnosti rodiny, jednak díky práci, kterou hrabě Eduard vykonával v roli ředitele collaltovské

81 Tamtéž, s. 235.

82 Tamtéž, s. 240.

83 Tamtéž, s. 245.

84 Tamtéž.

cihelny v Okříškách, jednak dědictvím po otci, kterým mu připadl podíl na velkostatku Nečtiny. Rodina vedla společenský život, v němž prim hrály ostatní šlechtické rodiny, přátelství nebyla uzavírána mimo ně. Významnou událostí v každodenním životě byla svatba nejstarší dcery a úmrtí tchána Manfreda Collalto. Válka jako součást *Mitwelt*, tedy světa, který pouze existoval s rodinou, ale nebyl jejím bezprostředním okolím, každodenní život ovlivnila pouze nepřímo. Rodina se přihlásila k německé národnosti, považovala se za rakouskou šlechtu s příbuzenstvím v Německu, netajila se sympatiemi k nacismu. Do každodenního žitého světa rodiny proto nepronikly události let v Protektorátu nijak neblaze, ozývaly se jen v podobě občasných zpráv (kapitulace německých vojsk u Stalingradu v roce 1943). Totéž nelze ovšem říci o konci války, který se rodiny hraběte Eduarda dotkl nejen majetkově, ale i společensky. Závěrečný útěk za hranice Československa si rozhodně ponechal dostatečně důležité místo v pamětech Giseldy Mensdorff-Pouilly, aby jej bylo možné považovat za výraznou součást jejího každodenního života.

Mgr. Jan Koumar, Ph.D.

Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova

jan.koumar@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8523-9234

Summary

The Daily Life of Count Eduard Mensdorff-Pouilly's Family during the War Years 1939–1945

The aim of this study is to describe the everyday life of an aristocratic family between 1939 and 1945, that is under the Protectorate of Bohemia and Moravia, or during the Second World War. The family consisted of Count Eduard Mensdorff-Pouilly, his wife Giselda, née Collalto e San Salvatore, and their children. To clarify what everyday life means, the text employs the phenomenological sociology of Alfred Schütz and his concept of *Umwelt*, the world individually experienced by someone, even though it represents only a small part of the whole – as opposed to *Mitwelt* – the world which exists together with others but in which one does not actively participate or share. *Umwelt* is taken as being synonymous with everydayness in this study. The world of Count Eduard Mensdorff-Pouilly's family is reconstructed on the basis of ego-documents and archival materials. First, the family and its pre-war history are introduced. Then the connection between the family's everyday life and the *Mitwelt* is described. Afterwards, attention is paid to the *Umwelt*, in particular to Count Eduard's work in the brickyard of the House of Collalto in

Okříšky and to his passion for brickmaking. The study then considers the family's circle of friends, chosen exclusively from aristocratic families, as well as the life and education of the children. One of them, Countess Leopoldine Mensdorff-Pouilly, got married during the war; her wedding with Josef Wiedersperg is described. The deaths of Giselda's father and her aunt in 1940 also formed part of the family's everyday life; the inheritance helped to improve the family's financial situation. Count Eduard's family also inherited part of the Mensdorff estate of Nečtiny in West Bohemia. During the Second World War this estate belonged to the German Reich, and Count Eduard had to share it with his two siblings. Free-time activities such as travelling, cinema-going, and Giselda Mensdorff-Pouilly's literary work are also discussed. The end of the war is presented as a political event that significantly influenced the everyday life of Count Eduard's family: their expulsion to the local hospital in Nečtiny is described, as well as their subsequent escape from Czechoslovakia.